

NİZAMÎ ARUZÎ VE ÇAHAR MAKALE

G İ R İ Ő

Serap AYKOÇ (ÖZLER)

Konumuz olan Nizamî Aruzî ve Çahar Makale; diğler bölümlerde de bahsetmiş olduğumuz gibi bir çok eserde incelenmiş, tercüme ve neşredilmiştir. Ancak bu eseri, minyatür incelemesi ve sınıflandırılması bakımından ilk defa Armenag Bey Sakısiyan ele almıştır. Armenag Bey Sakısiyan, Paris'de 1929 yılında yayınlanan *La Miniature Du XIIe Au XVIIe sielle* adlı eserinin 43-45 sayfalarında Çahar Makale'nin varak 6a, 22a, 45b deki üç minyatürünü incelemişse de eseri bütünü ile ele almamıştır. Armenag Bey Sakısiyan yazısında; "1431 e tarihlenen ve bu sultanın adına yapılmış, bir minyatürler grubu orjinallğini bugüne kadar korumamıştır. . . . Minyatürlerden birinde; duran bir kervanın önünde, saçları dağınık bir çıplak kadın vardır. Arka plânda da büyük delikli kayalıklar yer alır (varak 6a) (bak yayın Fig. 56). Bir diğlerinde boynunda ip takılı esir bir atlı tarafından sürüklenir (varak 45b) (bak yayın Fig. 52). Çok incelik gösterirler. Bu özellik bir önceki Moğol ekolüne karşıt olan XV. yüzyıl Timurlenk ekolünüdür. Çin orijinli teknikte işlenen tepelerin konturları önce çizgilerle gösterilmiştir. Sarının üzerine çekilmiş çok açık (varak 22a) (bak yayın Fig. 57) yeşillik, stilize kufî harflerden elde edilmiş fiyonk şekilli bordürlü halılar ki, bütün bu özellikler XV. yüzyılı temsil eder. Bir mavi-beyaz şişe ve üzerindeki dragon tasviri bize unutulmuş olan Çin'i hatırlatmaktadır" demektedir.

Bu eserde; minyatürlerin üslûp özellikleri ve konusunun tam olarak ele alınmadığını anlaşılmaktadır. Ayrıca; varak 45b de görülen minyatür konusu hakkında da yanlış bilgi verilmiştir. Armenag Bey Sakısiyan yazısında, bizi bu eser hakkında faz-

la aydınlatmadığı gibi, bu eserin Baysungur devri Herat okuluna ait olabileceği hakkında deliller de vermemektedir. Minyatürlerde bariz olarak görülen üslûp ve devir özelliklerinden bahsedilmemiştir.

Bu eser ikinci olarak; Abdülbâki Gölpinarlı tarafından tercümesi yapılarak Süheyl Ünver tarafından İstanbul Üniversitesi yayınları vasıtası ile "Tıb İlmî ve Meşhur Hekimlerin Mahareti" adı altında 1936 tarihinde yayınlanmıştır. Ancak eserin tümü değil sadece dördüncü makale (12 hikâyesinin tercümesi yapılmış) ve üç minyatürü (varak 43b, 45b, ve 49b) tıb tarihi bakımından incelenmiştir. Eser ve incelenen son üç minyatür hakkında Sayın Süheyl Ünver; "tezhiplerin çok güzel ve resimlerin hakikate yakın bir surette çizildiğini söylemek isterim. Şimdiye kadar Herat Türk Minyatür mektebine mensub sanatkârlar tarafından vücuda getirilen bu eserlerde bilhassa şahıslara verilen intibaların tetkiki çok şayanı dikkattir. Bu eseri tetkik edenler bu resimlere bir çok defalar bakacak olurlarsa İbni Sina'nın düşünceli tavrı, hastanın sabit ve düşünceli nazarları (varak 43b) (bak yayın Fig. 2,5), Ali bin Abbas'ın dikkati ve hasta hamalın yüzündeki ızdırabı (varak 45b) (bak. yayın Fig. 3, 6) ve Aruzî Semerkandî'nin hastasını dikkatle muayenesi ve genç ve güzel hastasının yüzünde okunan ızdırabı (varak 49b) (bak yayın Fig. 4, 7) fark edebilirler"¹ demektedir.

Yukarıda bahsedilen bu yüz ifadelerinin verilmişindeki canlılık -ya da katılık- dan

¹ Abdülbâki GÖLPINARLI; Tıb İlmî ve Meşhur Hekimlerin Mahareti, yayımlayan; Dr. A. Süheyl Ünver, Tıp Tarihi Ens. İst. 1936, s. 58.

Herat Okulunun ve eserdeki minyatürlerin tek tek incelenmesinde bahsedilecektir.

Devir özellikleri göstermesi bakımından önemli olan Çahar Makalenin ancak iki eserde, birinci eserde gayet kısa, ikinci eserde ise tıp ilmi açısından ele alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Halbuki konumuz olan Çahar Makale, yapıldığı yer ve tarihinin belli olması, ayrıca benzeri, aynı devirde yapılan diğer eserlerle mukayesesinde Baysungur Devri Herat Okuluna ait olduğunun anlaşılması bakımından çok önemlidir. Tarih ve yer bildirmeyen bu yüzden açıklığa kavuşamayan bir çok minyatürlü yazmanın üslûp menşelerinin ve tarihlerinin aydınlatılmasında yardımcı olacak nitelikte önemli bir eserdir.

Bu güne kadar minyatür sanatı bakımından tam anlamı ile incelenmemiş olan bu eseri bahsettiğimiz sebeplerden dolayı gerek minyatür ve gerekse konusu bakımından incelemeyi uygun bulduk.

I- ESERİN YAZARI

NİZAMÎ ARUZÎ – Ahmet bin Ömer bin Ali, mahlası Nizamî olup Nacm al-Din (veya Nizam al-Din) lâkabını taşır². Diğer Nizamilerden ayırd etmek için, ona Aruzî (aruzcu) nisbesi verilmiştir. Browne'a göre, Nizamî İran nesircilerinin en dikkate şayan ve alâka çekicilerinden ve milâdi XII. yüzyılda İran ve Orta Asya saray hayatını en çok aydınlatanlardan biridir. Yazar tıp ve nücum fenlerinde bilgi sahibi idi. Üçüncü ve dördüncü makalenin sonlarında zikrettiği iki hikâyeye bu konulardaki bilgisini gösterir. Hekimliğinde şüphe yoktur. Zira dördüncü tıp makalesini büyük bir dirayetle yazmıştır³. Yazar Semerkant'ta doğmuş bir Türk'tür⁴.

Tercümei hal kitaplarında yazar hakkında doğum ve ölüm yıllarına dair bilgiye tesadüf edilmemiştir. Bize intikal eden tek

eseri Çahar Makale'nin başında yazdığı gibi, 45 yıl Gûr hükümdarlarına sadakat ile hizmet etmiş bir saray şairi idi. Şu halde XI. yüzyıl sonlarında doğmuş olmalıdır⁵. Kitabın bir çok yerinde yazar kendisine ait vakalardan zaman ve mekan tayini ile bahseder ki bundan yazarın hicri altıncı yüzyıl (miladi XII. yüzyıl) ilk yarısında şöhret kazandığı ve doğum tarihinin H. 500 (M. 1106) dan evvel olduğu ve en az H. 550 (M. 1157) senesine kadar yaşadığı anlaşılıyor.

Yazar; H. 504 (M. 1110-1111) de henüz doğduğu yer olan Semerkant'ta bulunuyordu ve şair Rudegi hakkında bilgi toplamakta idi. 506 (M. 1112) da Belh'de Ömer Hayyam ile karşılaşır; üç yıl sonra Herat'a gelir, ertesi yıl 510 (M. 1116-1117) de Nişapur'a gelir, Firdevsi'nin mezarını ziyaret eder ve onun hakkında kitabında bahsettiği bilgileri toplar. Sultan Sencer'in ordusuna girip ihsan almak maksadı ile Tus havalisinde oturur ve meşhur Semerkant'lı Şair Muizzi'nin himayesine girer ve Muizzi tarafından beğenilerek teşvik edilir⁶. Hükümdarın dikkatini çekmeğe muvaffak olur, ikbali ve şöhreti muhtemelen bu devirde başlar. 512 (M. 1118) yılında Nizamî Aruzî yine Nişapur'da bulunmaktadır. 514 (M. 1120) de Muizzi'nin ağzından Mahmud ile Firdevsi'ye dair fıkra dinlediğini söyler. 530 (M. 1135) de yeniden Nişapur'a gidip Ömer Hayyam'ın kabrini ziyaret etmiş ve onun 24 yıl evvelki sözünün tahakkukunu, şimal rüzgarının esmesi ile kabrine bahar çiçeklerinin dökülmüş bulunduğunu görür. 547 (M. 1152) de Gûri ordusunun Herat civarında Sancar tarafından bozguna uğratılması üzerine kaçıp saklanır. Heratta onu misafir eden şahsın kızını tedavi edişi dördüncü makalenin son hikayesinde anlatılmıştır. Hikâyenin minyatürü yazmada 49b. varakda görülmektedir. Çahar Makale adlı eseri

² E. G. BROWNE; A Literary History of Persia, from Firdawsi to Sadi, London 1906, s. 336.

³ Abdülbâki GÖLPINARLI; Tıp İlmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti, yayımlayan; Dr. A. Süheyl Ünver, Tıp Tarihi Ens. İstanbul, 1936, s. 9.

⁴ A. GÖLPINARLI; aynı eser s. 12.

⁵ H. MASSE; "Nizamii Aruzi", İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, cilt 9, İst. 1964 s. 327.

⁶ E. G. BROWNE, ykr. eser, s. 336.

A. GÖLPINARLI, ykr. eser, s. 11.

H. MASSE, ykr. eser, s. 327.

muhtemelen 551 (M. 1156) de yazılmıştır. Hayatının geri kalan kısmına dair tarih ile tesbit edilmiş bilgi mevcut değildir. Kendi sözüne göre bir ara tıp ilmi ve astronomi ile uğraşmıştır. Şiirlerine gelince, kendisinin beğenmesine rağmen mevcut parçalara göre bir hüküm vermek gerekirse, bunlar birinci derecede şiirler değildir, herhalde Browne'nın onun, farsça da eşsiz olarak vasıflandırdığı nesrine nisbetle çok zayıftır.

617 (M. 1220) de Nureddin Mehmet Avfi tarafından yazılan Lübabül-elbab adlı eserde yazar hakkında hiç malumat verilmiyor⁷. Hamdullah Müstevfi tarafından 730 (M. 1329) da telif olunan tarihi güzidenin sonunda şairler faslında yazarın tercümei halinden muhtasaran bahsetmiştir.

Büyük Selçuk İmparatorluğu zamanında yaşamış olan Nizamî Aruzî Çahar Makalesi'nde Türk büyüklerini ve hatıralarını yaşatmıştır. İranlılığa değil Türklüğe büyük şeref bahşeden bu hekimin tercümei halini tamamlayacak asıl hikâyeleridir. Tababet felsefesini pek iyi anlayan bu yazarın bu eseri de İslâm Tababetinde Türk tababeti esaslarına yarıyacak müşahedelerle doludur⁸.

II- ÇAHAR MAKALE

E. G. Browne; "Bu devirde İran nesirlerinden en önemli ikisi Hada'ikus - Sihir (Watwat) ve Semerkandli Aruzi'nin Çahar Makalesidir" der⁹.

Çahar Makale, dört makaleden mürekkep olup, bunlarda sırası ile yazar tarafından hükümdarların hizmetinde çalışmaları gerekli olan münşî, şair, müneccim ve tabipler ele alınmıştır. Her makale umumi görüşler ile başlamakta ve bunları çok defa şahsî hatıralar ile dolu hikâyeler takip etmektedir. Kitabın en ilgi çeken ve en değerli kısmını teşkil eden bu hikâyeler 40 kadardır, bunların çoğu İran'ın edebi-

yat ve ilim durumu hakkında değerli bilgiler vermektedir. Tıp ilmi ile ilgili dördüncü makale on iki hikâye ihtiva eder. Çahar Makale İbni Sina ve Ebu Bekir Razi tercümei hali noktasından büyük bir kaynaktır. Birinci hikâyede hekimin bütün hayatınca çalışması lüzumunun tebarüz ettirmektedir. Dördüncü hikâyenin uydurma olduğunu eseri tahşiye eden Mehmet Kazvini söylemektedir¹⁰. Ancak hikâye içinde bahsedilen şahısların bir kısmı yanlışlıkla değiştirilmiş olabilir. Beşinci hikâye (varak 43b) İbni Sina'dan bahseder. İbni Sina'nın devrin siyasi adamlarının tesiri altında kalmadan çalıştığını ve Mahmud Sebüktekin'in davetine icabet etmediği görülür¹¹. Altıncı hikâye (varak 45b.) Adudüddevle'nin tabibi Ali bin Abbas'ın şiddetli başağrısına düşer hastasını tedavi şeklini anlatır.

On ikinci hikâye (varak 49b) ise, eserin yazarının tedavi ettiği vakayı anlatmaktadır. Hastaların vicdanlı hekimlere bir emanet ve yadigâr olduğuna bu hikâye emsalsiz bir delildir. Tedavisinde hastanın etrafındakileri uzaklaştırmakla büyük isabet etmiş ve bu misali de 9 asır evvel göstermiştir. Halen cari olan bu gibi düşüncelerin 9 asır evvel de aynı olduğuna güzel bir misaldir.

Hikâye namı altında yazılı olan bu müşahedeler dikkatle okunacak olursa X, XI ve XII. asırda Şark'ta Türk ve İslâm memleketlerinde câri olan tedavi usullerine ve hekimlik esaslarına güzel birer misal olduğu görülecektir.

Denilebilir ki Çahar Makale (bilhassa 2. makale) ile Avfi'nin Lubab'ı İran şiirini düzenli bir şekilde ele alan iki eserdir. Devletşah bunlardan çok faydalanmıştır. Firdevsi hakkında en eski bilgiyi ve Hayyam hakkında çağdaş yegane kayıtları Nizamî'ye borçluyuz. Buna karşılık, hatta Nizamî'nin bizzat karışmış olduğunu söy-

¹⁰ H. MASSE; "Nizamî Aruzî" İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, cilt 9, İst. 1964 s. 328.

Abdülbâki GÖLPINARLI; Tıp İlimi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti, yayınlayan; Dr. A. Süheyl Ünver, Tıp Tarihi Ens. İst. 1936 s. 52.

¹¹ A. GÖLPINARLI, aynı eser, s. 42.

⁷ A. Gölpınarlı, ykr. eser, s. 11.

⁸ A. Gölpınarlı, aynı eser, s. 12.

⁹ E. G. BROWNE; A Literary History of Persia, from Firdawsî to Sadi London 1906, s. 346.

lediği hadiseler hakkındaki parçalar dahil bazı kısımların tarih bakımından yanlış olduğuna da işaret etmek gerekir. Nizami'nin eseri şu müellifler tarafından zikredilmiştir. Avfi (Lubab), İbn İsfendiyar (Tahi-i Taberistan), Mustavfi Kazvini (Tarh-i Guzida) Cami (Silsilat alzahab), Gaffari (Nigaristan); Katip Çelebi, Çahar Makale'den ayrı zannettiği bir Macma'alnavadir'den bahsediyor ise de, Mirza Muhammed Kazvini bunun aynı eserin ikinci bir adı olduğunu ortaya koymuştur¹².

Çahar Makale mükemmel bir şekilde, Mirza Muhammed Kazvini tarafından Tahran'da neşredilmiş ve E. G. Browne tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir.

Bir taş basma nüshası Tahran'da (1305-1887) çıkmıştır. Bu metin, haşiyeleri ve nüsha farkları olmaksızın, bir de (1345-1927) de Berlin'de neşredilmiştir. M. Muin tarafından yeni tashih şerh ve ilâveler ile yayınlanmıştır (Tahran 1955-1957). Tabîlere dair olan dördüncü makale Abdülbâki Gölpınarlı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (Tıp İlmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti, nşr. Tıp Tarihi Ens. İstanbul 1936).

III- TÜRK VE İSLÂM ESERLERİ MÜZESİNDE BULUNAN 1954 ENVANTER NUMARALI MİNİYATÜRLÜ NÜSHA

a) *Bugünkü durumu*

b) *Minyatürlerin kataloğu*

a) *Bugünkü durumu*

ENV. NO. 1954 (Aşir Efendi Ktp., nr. 1454)

50 varak, 2d,5 × 15 cm. ebadında, 17 satırlık tâlik, 9 minyatür al-Sultani tarafından 835 (M. 1431) yılında istinsah edilmiştir.

Kabının dış yüzü, mukavva üzerine koyu kahverengi deri kaplanarak yapılmıştır. Salbekli şemsesi ve köşebentleri soğuk damga kabartma süslü olup, sağ tarafındaki kabın şemsesinden çiçek, yaprak ve

dal süslerinden başka, bir geyiği parçalayan arslan motifi de vardır. Dış kenarı soğuk damga zencirek hatla cedvellidir. Kabın iç yüzü, dışdaki derinin aynı olup, hiç bir tezyinat ihtiva etmemektedir. Miklebinin dış yüzündeki madalyonda süsleme motifi olarak zümrütü anka kuşu vardır. Miklebin iç yüzü, zemini mavi renk olan bir madalyon üzerine kalın katıg süs yapıştırılmıştır. S. 1 a nın ortasında müzehhep yuvarlak bir zahriye bulunmaktadır. Bunun orta kısmı altın yaldız zeminli olup, üzerine etrafı siyah hatla tahrirli ve altınla: “Bi Resmi hızanet-il-kütüb el-Sultan el-Azam el-Adel el-Ekrem Baysungur Bahadır-Han Hallede Allah Mülke” ibareli temellük kitabesi yazılmıştır. Bu zahriyenin sol tarafında beyzî, biri büyükçe iki adet yazılı vakıf mühürleri bulunmaktadır. Üst mühür; Ya rab bi'l-Mustafâ bellig makasidenâ Alt mühür: Min kütüb ül fakir il Allah el kâdir Mustafa al Aşir İbn-i Mustafa, sene 1165

Metin s. 1 b den başlamaktadır. Bu sayfanın üst kısmı taç şeklinde müzehheptir. Metinlerin etrafı yaldız ve mavi hatla cedvellenmiştir. Matbu nüshaya nazaran, 15. yapraktan bir önceki yaprakla, 27. yapraktan sonra dört yaprak noksan görülmektedir. Son imzalı 50b sahifesindeki kâtibin ismi kazanmıştır. Burada: “835 senesi Rabi ül evvelinin 5 inde Pazartesi günü Herat'da sultani tarafından istinsah edilmiştir” yazmaktadır. Varak 50a da ise kitabın yazılış gayesi hakkında bilgi verilir. Bu kitabı Meliki Muazzam Hüsamed devle ya veddin Şems ül Mualî Ebül Hasan Ali İbn Mesud İbn El-hüseyin için yazdığını belirtir.

Kitabın içinde s. 6b, 12a, 17a, 22a, 23b, 27a, 43b, 45b, 49b de olmak üzere 9 minyatür sahnesi vardır. Bu minyatürler XV. yüzyıl Herat okulu üslûbunda yapılmış olup, minyatür sanatı itibariyle kusursuz ve devrinin en güzel eserlerindedir¹³.

¹³ Kemâl ÇİĞ; “Türk ve İslâm Eserleri Müzesindeki Minyatürlü Kitapların Kataloğu” ŞARKİYAT MECMUASI III, İstanbul Edebiyat Fakültesi 1959. s. 74-75.

¹² H. MASSE, ykr. eser, s. 328.

b) *Minyatürlerin kataloğu*

Varak – 6b

Ebad – 13×13 cm. Minyatür marja taşmıştır.

Sol üst köşede yedi satır yazı minyatürü keser.

Konusu– Ebu Rıza beşyüzon senesinde Nişapur Camiinde İbn Abdüsselâm el-Nisaburi'den işittiklerini nakleder. Hikâyede, bir gün Tamgaç tarafına bir kervanla gidildiği, bu kervanda bir kaç bin deve bulunduğu anlatılmakta ve sıcak bir günde yolda giderken bir tepenin üzerinde çıplak bir kadın gördüklerini servi boylu, gayet güzel, yüzü hoş, saçları uzun bir kadın olduğu anlatılmakta.

Minyatür hikâyede; çıplak uzun saçlı çok güzel olan kadını gördükleri anı temsil eder. Olay açık havada cereyan etmekte. Bu hikâyeden gelen bir tasvirdir. Bir kervan, kervanı üç deve, bir at, bir eşek, altı insan ve bir köpek figürü temsil eder. Kervan tepelik bir yere doğru gitmektedir. Sağda tepelerin bulunduğu kısımda saçları uzun çıplak bir kadın figürü durmaktadır. Tepelik kısım marja taşmış, kenarda bir ağaçla sınırlandırılmıştır. Solda tepelerin arkasında mavi gökyüzü ve bulutlar görülmekte. Zemin küçük bitkilerle tezyin edilmiştir.

Atlı şahıs önemlidir. Resmin iki yanında hikâye kahramanları yer almıştır. Solda atlı şahıs, sağda ise çıplak kadın. Diğer şahıslar el ve vücut hareketleri ile dikkati ve hareketi hikâye kahramanına doğru çekmekte, ortada arkası dönük olan figür el hareketleri ile iki yanı bağlıyor. Deve üzerindeki figür bu hareketi devam ettiriyor, bir eli ile kadını, diğer eli ile atlı adamı göstererek bağ kurar. Diğer figürlerde dikkati bu iki figür üzerine çekecek şekilde yerleştirilmişler, biri profilden, diğeri ise yarım cephededir.

Kompozisyonların marjdan dışarı taşması XIV. yüzyılda çok sevilmiş ve kullanılmıştır. Daha sonra da buna rastlanır¹⁴.

¹⁴ Bu minyatür, Armenag Bey Sakisian; La Miniature Persane Du XIIe Au XVIIe Siecle, Paris 1929, Fig. 56 da.

Varak – 12a

Ebad – 8,5×10,5 cm. Minyatür üstünde altın yıldız çerçeve içinde beş satır yazı vardır.

Konusu– “Bir meslekle uğraşan kimsenin gönlünün rahat olması lâzımdır, aksi takdirde kafasının içi doğru düşünemez. Zira kafa rahat olmadığı zaman kelimeler ve fikirler iyi ölçülemez. Rivayet ederler ki, Abbasi halifelerinin kâtiplerinden birisi Mısır Valisine bir mektup yazıyordu. Bu sırada kafası derlitoplulu ve fikir denizine dalmış bir şekildeydi ve güzel şeyler yazıyordu. Bu sırada onun güzel cariyesi yanına geldi, kafası karıştı. Güzel üslubunu kaybetti ve bu durumdan müteessir oldu”. denilmekte.

Minyatür hikâyede; kâtip mektup yazarken güzel cariyenin yanına geldiği anı tasvir etmekte. Evde oda içinde geçen bir olaydır. Kâtip bir mindere bağdaş kurarak oturmuştur. Önünde hokkası ve kalemleri ile bir çekmece bulunmakta.

Cariye zencidir. Minyatürün solunda, ellerini kâtime doğru uzatmış, ayakta durmaktadır. Yerde stilize küfi bordürlü bir halı, duvarlar ise çini kaplama etkisi uyandırmakta. Yukarda boydan boya bir cam ve üzerinde kıvrımlı ortadan kurdela ile bağlanmış perde görülmekte. Sağda leğen-ibrik, bir çift ayakkabı, solda ise sakı içinde çiçek vardır. Ev içi dekorasyonu tam olarak verilir.

Cariyenin ayakta durması, ellerini kâtime doğru uzatması ile dikkati kâtime çekiyor. (ilk defa yayınlanmaktadır).

Varak – 17a

Ebad – 9,5×9 cm. Minyatür altında altın yıldız çerçeve içinde dört satır yazı vardır.

Konusu– Varak 16a dan itibaren Gazneli Mahmud'dan nakledilen bir hikâyede; “Bir ara Maveraünnehr Hükümdarı (Karahanlı) Buğra Han'a bir elçi gönderir. Mektupda bir ayet yazılıdır. Bunun üzerine

Baysungur Mirza devri Herat Okulu olarak yayınlanmıştır.

Buğra Han memleketindeki âlimleri toplayarak nasıl cevap verilmesi gerektiğini sorar. Alimler dört ay mühlet isterler. Buğra Han'ın kâtibi bunun cevabının kolay olduğunu söyleyerek (Katibin adı; Muhammed ibn Abdullah el-Katib'dir.) bir hadis yazar. (Allahın emrine tazîm ve mahlukata şefkat gerekir.) Bu cevabı orada bulunan âlimler ve hükümdarın çok beğendiğinden bahsetmektedir.

Minyatürde; Buğra Han etrafında kâtip ve âlimleri ile açık havada tasvir edilmiştir. Böyle hükümdarın çevresinde adamları ile açık havada temsil edilmesi gelenekseldir. Ancak, bu konusu itibarıyla hikâyeden gelen bir tasvirdir. Hükümdar tam ortada yüksek bir sedirde oturmakta, etrafında âlimler toplanmış ayakta duruyorlar. Solda sedirin yanında dizleri üzerinde oturmuş şahıs kâtipdir. Etraf yeşil sarı yapraklar ve çiçeklerle tezyin edilmiştir. Önde havuz içinde iki ördek vardır. Sedirin önünde de küçük tepşiler ve sürahiler görülmektedir. (İlk defa yayınlanmaktadır).

Varak – 22a

Ebad – 11,2×8,2 cm. Minyatür altında altın yıldız çerçeve içinde dört satır yazı vardır.

Konusu– Hikâyede “Samanilerden Nasr İbn Ahmet Afganistan tarafına (Belh'e) kışlamaya gider. Esas merkezi Buhara'dır. Bu defa kışıkta bir kaç sene kalmış, Buhara'ya dönmemiştir. Buhara'yı özlemiştir. Şair Rudegi ve etrafındakiler hükümdarın Buhara'ya dönmesini isterler. Rudegi hükümdarın da Buhara'yı özlediğini farkeder. Bir sabah meclisinde hükümdara Buhara'yı özleten şiirleri huzurunda okur”. Bunlardan biri; “

Bûy-i cûy-i Mülliyân âyed hemî

Bûy-i yâr-i mihrîban âyed hemî
matla'lı kasidedir.

Minyatürde; açık havada geleneksel bir tasvir görülmekte. Hükümdar maiyeti ile beraber, güzel, çiçekli, ağaçlı bir bahçededir. Kûfi bordürlü (baklavalar arasında kıvrım dallı, uçlarında karşılıklı getirilmiş rumili) halı üzerinde sağda hükümdar solda

şair Rudegi oturmakta. Solda önde işret meclisinde hazır bulunan çalgıcılar ve geride hizmetkârlar görülmektedir. Önde bir tepsi içinde üç sürahi bulunmakta, bunlardan biri mavi beyaz, ejderli Çin sürahisidir. Hafif engebeli bir arazi üzerinde zemin küçük-büyük naturalist bitkilerle bezenmiştir. Arkadaki ağaçlardan biri ortaya yakın bir yere konulmuştur. Uzakta uçan kuş tasviri vardır.

Samani hükümdarı ve Şair Rudegi'den bahsetmiş olması tarihi kayıt bakımından önemlidir. Samanoğlu tasvirine uygun yüzlerde portre özelliği görülür¹⁵.

Varak – 23b

Ebad – 11×9 cm. Minyatür üstünde altın yıldız çerçeve içinde üç satır yazı vardır.

Konusu– Hikâyede; “Kölesine aşık Gazneli Sultan Mahmud ve kölesi Ayaz'ın güzelliğinden” bahsedilir.

Minyatürde; Sultan Mahmud'un huzurunda kölesi Ayaz'ın saçının kesilmesi tasvir edilmektedir. Kapalı bir mekânda taht üzerinde oturmuş Sultan, etrafındaki hizmetkârlardan ve kölesinden yüksektedir.

Taht örgülü ve ok başlı kûfi bordürlü bir halı üzerindedir. Eyvan kemeri dilimli ve altın yıldız çiçek dekorasyonludur. Kemer içinde fresk intibamı veren vazoda çiçek vardır. Sağda alçı pencere boş bırakılmış olan sahayı süsler. Figürlerin az olması ve boş sahaya yer bırakılması Baysungur devri özelliğidir. Figürler yerli yerindedir.

Figürlerin bastığı yer –zemin– ince bordürlü altıgen kaplamalıdır. (İlk defa yayınlanmaktadır).

Varak – 27a

Ebad – 11×9,5 cm. Minyatür altında altın yıldız çerçeve içinde iki satır yazı vardır.

Konusu– Hikâyede; “Bir sabah Şair Feruhi'nin bir emirin (Ebül Muzaffer Çegani)-

¹⁵ Bu minyatür, Armenag Bey Sakisian, ykr. eser, Fig. 57 de Baysungur Mirza devri Herat Okulu olarak yayınlanmıştır.

nin) huzurunda bulunmasından” bahse dilir.

Minyatürde; Açık havada hükümdarın maiyeti ile oturması geleneksel bir tasvir gibi görülür.

Emir çiçekli bir halı üzerinde bağdaş kurmuş oturmaktadır. Etrafında adamları ve solda portatif bir iskemle üzerinde şair Ferruhi oturmaktadır.

Önde ortada varak 17a daki minyatürde görüldüğü gibi bir havuz vardır. Havuzun etrafındaki yapraklar yine varak 17a daki yapraklara benzer.

Zemin küçük bitkiler ve rozet biçimli çiçeklerle tezyin edilmiştir. Minyatürün orta ekseni ağaçla belirtilmiştir.

Figürlerin duruşları dikkati ortaya esas figürlere çekmektedir. (ilkdefa yayınlanmaktadır.)

Varak – 43b

Ebad – 9×8,5 cm. Minyatür üstünde altın yıldız çerçeve içinde beş satır yazı vardır.

Konusu– Ebu Ali Sinâ Gürgan’a geldi. Orada bir kervansaraya indi. Orada komşularından biri hastalandı. Onu tedavi etti, iyi oldu. Başka bir hastayı tedavi edip iyileştirdi. Sabahları idrar getirirler İbni Sina’da bakardı.

Bir zaman böyle geçti. Gürgan Hükümdarı Kâbus Veşmigir’in akrabalarından birinde bir arıza zahir oldu. Çok çalışılırsa da illet şifa bulmadı. Kâbus’un hizmetindekilerden birisi: (Falan kervansaraya bir genç gelmiştir. Büyük bir tabibdir ve gayet mübarek elli bir adamdır. Nice kimseler onun eliyle şifa buldular) dedi. Kâbus: (El elden üstündür) diye onu, mualecede bulunması için hastaya götürmelerini emretti. Ebu Ali Sina’yı alıp hastaya götürdüler. İbni Sina, gayet güzel yüzlü ve mütenasip azalı bir genç gördü. Tıraşı gelmiş ve zayıflamıştı. Sonra oturup nabzını tuttu, ve idrarını isteyip gördü. Sonra: (Bana bütün Gürgan havalı ve mahallerini tanıyan bir adam lâzımdır) dedi. Getirdiler. Ebu Ali, hastanın nabzını eline alıp o adama: (Gürganın civar ve mahallelerini adı ile söyle dedi.). O adam mahallelerin adını söylemeğe baş-

ladı. Bir mahalleye irişince hastanın nabzı garip bir hareket yaptı. İbni Sina: (Bu mahalledeki sokakları söyle dedi). O adam söylemeğe başladı. Bir sokak adını söyleyince hastanın nabzına o garip hareket yine geldi. Ebu Ali dedi ki: (Bu sokaktaki bütün evleri bilen bir adam lâzımdır). Getirdiler, evleri söylemeğe başladı. Bir eve gelince o hareket yine oldu. Ebu Ali, (şimdi bir kimse lâzım ki bu evdekilerin adlarını tamamiyle bilsin, söylesin dedi). Öyle bir adam getirdiler, isimleri söylemeğe başladı. Bir ada gelince o hareket yine hâdis oldu. O vakit İbni Sina: (tamam oldu) dedi. Ve yüzünü Kâbus’un mutemetlerine döndürüp: (Bu genç, filan mahallede filan sokakta ve filan evde ve filan adlı bir kıza aşıktır. İlâcı o kızın visali, mualecesi onun didarındır.) dedi. Hasta kulak veriyordu ve Hoca Ebu Ali’nin söylediklerini işitip utancından başını yorganın içine çekti. İşin Hoca Ebu Ali’nin dediği gibi olduğunu anladılar. Bu hali Kâbus’a arz ettiler. Kâbus çok taaccüb etti. Kâbus hekimin Ebu Ali olduğunu anlayınca ona iltifat etti¹⁶.

Minyatürde; İbni Sina’nın genç hastasını muayenesi tasvir edilmektedir. Hasta yatakta yatmaktadır. Önde İbni Sina bağdaş kurmuş ellerinin hareketinden konuştuğu anlaşılmalıdır. Önde yerde, pirinç leğen-ibrik, sürahi, tabak gibi ev içi dekorasyonuna ait eşyalar vardır. Arkada duvar altıgen çinilerle kaplanmıştır. Çiniler mavi renkli olup, üstleri altın yıldız tezyinatlıdır. Ortada pencere odayı dış mekânla birleştirmekte. Pencereden görünen tabiat altın yıldız üzerine dekoratif mahiyettedir. Sahneyi boydan boya perde kaplamakta, perde ortadan bir kurdela ile bağlanmış,

¹⁶ Bu minyatür, Abdülbâki GÖLPINARLI, ykr. eser, s. 23-24, Fig. 2, 5 de yayınlanmıştır.

Aynı eser s. 38; Şeyh Ali İbni Sina, kendi tercüme halini yazdığı risalede Harzemden Horasan’a intikalini anlattıktan sonra, “zaruret Horasan’a, oradan da Gürgan’a gitmemi icabettirdi. Kasdım Emir Kâbus’u görmektir. Bu sırada Kâbus mehuz oldu. Onu bazı kalelere hapsedtiler ve orada öldü”. demekte. Şu halde bu hikâyede İbni Sina’nın Kâbus ile mülakatına dair bütün rivayetler uydurmadır.

kenarlarda perdenin uçları kıvrımlar halinde sarkmakta. Sahne kalabalık olmayıp, figürler yerli yerindedir.

Varak – 45b

Ebad – 11,3×8,5 cm. Minyatür altında altın yıldız çerçeve içinde iki satır yazı vardır.

Konusu– Kâmilüssınaa sahibi Ali bin Abbas Aduddevle'nin tabibi olup Fars diyarında, Şiraz şehrinde idi. Şehirde bir hamal vardı ki dörtyüz beşyüz batman yükü sırtına alır, kaldırır. Her beş altı ayda bir hamala başağrısı arız olur, kararsız kalırdı. Bir gün hamalı tabibin huzuruna getirdiler. Gördü ki kuvvetli ve cüsseli bir adam. Ayağına bir çift ayakkabı giymişti ki tanesi birbuçuk batman ağırlığındaydı. Nabzına baktı, idrar istedi. (Onu benimle sahraya getirin) dedi. Getirdiler. Sahraya varınca tabib kölesine: (Hamalın başından sarığını al, boynuna dola ve şiddetle bük) dedi. Diğer kölesine de: (Kundurasını ayağından çıkar, başına yirmi kere vur) dedi. Öyle yaptılar. Çocuklar feryat ettiler, fakat tabib, muhteşem ve muhteremdi. Hiç bir şey yapamıyorlardı. Sonra tabib köleye: (boynuna doladığın destarı al, atına bin ve onu kendinle beraber çekerek koştur) dedi. Köle öyle yaptı ve o sahrada hayli koşturdu. Nihayet hamalın burnundan kan boşandı. (Şimdi bırak) dedi. Bıraktı. Kan pıhtılaşmış bir halde akmakta idi. Kan akarken uykuya vardı. Kan durunca onu tutup eve getirdiler, uyanmadı ve bir gün bir gece uyudu. O başağrısı gitti. Mualeceye hacet kalmadı ve bir daha da gelmedi¹⁷.

Minyatürde; Ali bin Abbas ile ata binmiş olan kölesinin başından rahatsız olan hasta hamalı koştururken görülmektedir. Hikâyeden gelen bir tasviridir.

Ali bin Abbas sol köşede yukarda yamacın arkasındadır. Sadece başı ve bedeni görülmektedir.

At hareket halindedir. Köle atın üzerinde arkaya dönmüş, hamala bakmakta, ve dikkati olay üzerine çekmektedir.

¹⁷ Bu minyatür, Abdülbâki GÖLPINARLI, ykr. eser.s. 25, Fig. 3, 6 de ayrıca, Armenag Bey SAKISIAN, ykr. eser, Fig. 52 de yayınlanmıştır.

Çiçekli bahçe şeklinde gösterilmiş olan sahra Baysungur devri manzara üslûbunu gösterir.

Zemin işlenişi küçük farklarla varak 22a ve 27b ye benzer.

Varak – 49b

Ebad – 11×8,5 cm. Minyatür üstünde altın yıldız çerçeve içinde iki satır yazı vardır.

Konusu– 547 (1152) senesinde Sultanîlem Sencer bin Melikşah ve efendim Alâüddünya veddin Elhüseyin bin Elhüseyin Allah mülk ve kuvvetlerini ebedi etsin, arasında (Obe) kapısında harp oldu. Gur askerine yılgınlık ve gözdağı hasıl oldu. Bu bende de Gur'a mensub bulunduğundan Herat'da gizlenerek dolaşıyordum. Bu sırada bir gece bir büyük adamın evine misafir geldim. Dışarı çıktığımda o büyük zat (onu halk şair olarak tanır fakat şairlikten başka fazıl ve nucum, tıb, teressül ve diğer ilimlerde de mütebahhirdir) diye beni övüyordu. İçeri girdiğimde yakınım gelip oturdu ve (Kızımın bir illeti var, çok kan geliyor ve zayıflıyor. Tamamiyle kuvvetten düşmesinden korkuyorum) dedi. On gün sonra bir gün kızın annesi gelip beni götürdü. Kız gayet güzel ve dehşettede idi. Hayatından ümidini kesmişti. (Baba Allah hakkı için feryadına yetiş, gencim ve dünyayı görmedim) dedi. (Gönlünü hoş tut bu kolaydır) dedim. ve elimi nabzına koydum kuvvetli buldum. Bir hacamatçı çağırdım. Her iki elindeki damarı salık ile açtı. Kadınları yanından uzaklaştırdım. Pis kan tamamiyle akmıştı. Hasta baygın düştü. Ateş getirmelerini emrettim ve yanında kebab pişirmeğe başladım. Nihayet aklı başına geldi ve hareket etti. İtidal ile bir hafta mualece ettim. Kan yerine geldi ve o illet zail oldu. Ona evlad dedim. O da beni baba diye çağırdı. Bu gün bana öbür evlatlarım gibidir¹⁸.

Minyatürde; Nizamî Aruzî, ev sahibinin kızını muayene ederken tasvir edilmiştir.

¹⁸ Bu minyatür, Abdülbâki GÖLPINARLI, ykr. eser. s. 29 Fig. 4, 7 de yayınlanmıştır.

Ev de yüksekçe bir kemerli eyvan içinde hasta, Nizamî Aruzî ve ev sahiplerinden biri bağdaş kurmuş oturuyorlar. Solda kenarda iki hizmetkâr ayakta durmaktadır.

Duvar kalem işleri ve çini (?) ile süslenmiştir.

Ortada bahçeye açılan bir kapı vardır. Pencereden çiçekler ve ağaç görülmekte. Ağaç koyu yeşil üzerine sarı ve açık yeşil yapraklıdır. Bu tip ağaç tasviri XV. yüzyıldan itibaren görülmeğe başlar. Herat'tan Buhara'ya geçmiş bir özelliktir.

IV- ESERİN YAPILDIĞI 1431 YILLARINDA SANAT MERKEZİ OLARAK HERAT

XIV. yüzyıl sonlarında, Timur'un İran'ı istilâsı neticesinde müthiş bir siyasî gerileme vuku buldu. Böylece bir ecnebi müdahale son defa olarak, İran'da millî bir devletin inkişafını durdurmuş oldu. Timur, Orta Asya'daki fütuhâtı ile, kendi namına bir imparatorluk kurduktan sonra, Cengiz'in sülâlesinden geldiğini ileri sürerek, İran'da da hakim olmak için hak iddia etti. 1370 de Belh'i, 1380 de Horasan'ı, Sistan ve Mazenderan'ı ele geçirmişti. 1383-1384 de Azerbeycan'ı, Irak-i Acem'i zaptetmiş ve nihayet Muzafferî hanedanını ortadan kaldırarak (1389), Fars'ı almak sureti ile fütühâtını tamamlamış idi. 1389 da Herat'taki Kert hanedanı ortadan kalktı. 1387 de İsfahan'ı istilâ etti. Timur İran'ı oğulları vasıtası ile bilhassa 1397 de Horasan ve Sistan hükümdarı olan Şah Ruh ile idare etti. Timur'un ölümünden sonra (1405), imparatorluk siyasî birliğini heyeti umumiyesi ile Şah Ruh (ölm. 1447) un hükümdarlığı altında muhafaza etmişti. 1450 den sonra, Karakoyunlu ve Akkoyunlu hanedanı İran'ın büyük kısımlarına hükmetmek üzere, garptan akın etti. İran'daki en meşhur Timurlu hükümdarı olan Sultan Hüseyin Baykara, payitahtı Herat'tan 1468 den 1506 ya kadar Horasan, Sistan ve Cürcan'ı idara etmişti¹⁹.

¹⁹ J. H. KRAMERS; "İRAN, Tarih ve Et-nografik Bakış" İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, 5/2. cilt, İstanbul 1968, s. 1022.

Timur Türkçeyi olduğu kadar Farsçayı da gayet iyi konuşurdu. 1370 de Semerkand'ı kurdu. İşgal ettiği İran'dan (Şiraz-Bağdat dahil) bir çok sanatkâr getirdi. Celayiri okulunun baş ustalarından biri olan Abdülhay'ı da Semerkant'a getirdi. Fakat onun idaresi altında hazırlanan bir yazmaya rastlanmamıştır. Bunun yerine edebi kaynaklar, Semerkant'ta bahçe pavyonlarında Timur'un zaferlerinden ve çocuklarının özelliklerini konu alan birkaç seri duvar resimlerinin yapıldığından bahseder. Timur devrine atfedilen çok portre kalmamıştır. Şah Abbas I. zamanına kadar İran saraylarının hiç birinde bu duvar resimlerinden iz kalmamıştır²⁰. Timur imar faaliyetlerine girişti, daha çok hoş binalara meraklıydı, onun edebiyattaki ilgisi hayret verici zaferlerini kaydeden Zafername gibi tarihi eserlere hasredilmiş gibi görülür²¹.

Timur oğulları Şah Ruh ve Ömer Şeyh ile torunları Baysungur, İbrahim Sultan ve İskender bin Ömer Şeyh zamanında İran kitap sanatı en büyük devrine ulaştı.

İskender'in saltanatı (1409-1414) kısa sürdü. İtaatsiz ve cüretkâr davranışlarına kızan amcası Şah Ruh onu Fars valiliğinden aldı. Eric Schroeder bütün Timurlu resimli kitaplarının en güzellerinden biri olan Tahran'da Gülistan kütüphanesindeki Kelile ve Dimne yazmasını onun devrine atfeder. 1410-1420 tarihlerini işaret eden içindeki otuz minyatür üslûplaşmış özellikler gösterir. İstanbul Topkapı Sarayı kütüphanesinde (Revan 1022) muhafaza edilen ikinci minyatürlü Kelile ve Dimne yazmasında Tahran'dakine çok benzeyen minyatürler vardır. 1430 tarihli olan bu yazma Muhammed İbn Hasan el Baysunguri tarafından yapılmıştır²². Ve Herat'da Baysungur Mirza adınadır. Tahran Kelile

²⁰ Basil GRAY; TREASURES OF ASIA PERSIAN PAINTING, Skira London 1961, s. 65.

²¹ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; PERSIAN MINIATURE PAINTING, London 1933, s. 49.

²² Prof. Ernst KUHNEL; "History of Miniature Painting and Drawing" A SURVEY OF PERSIAN ART, Volume III., London and New York 1939, s. 1853.

ve Dimne'sinin basit figür gruplaşmalarına nazaran bu yazmada figürler daha katı ve gruplaşmalar diziler halinde ve daha düzenlidir. Her detay en kuvvetli renklerle verilmiştir. Altın zemin ve mavi gökün uyuşması bu yazmada tekrar görülür. Süngersi kaya şekilleri özellikle zengin boyanmıştır. Her iki yazmada hayvan figürleri tamamen farklı ele alınmıştır²³. Bu iki yazma incelendiğinde Tahran'dakinin daha erken olduğu anlaşılır. Tahran Kelile ve Dimne yazması için Schroeder'in İsfahan'da İskender Sultan için hazırlanmış fikri, Mr. B. W. Robinson'un bu yazmanın çok daha sonra 1460-1470 yılları arasında yapılmış bir kopya olabileceği fikrine tercih edilmelidir²⁴. Tahran Gülistan Kütüphanesindeki Kelile ve Dimne Herat'da Şah-Ruh'un sarayında çalışmış olan usta Halil tarafından resimlendirilmiş olabilir²⁵. Göze çarpan erken yazmaların bir kaçı Şiraz'da yapıldı (Kahire'deki Şehname, Oxford'daki Sultan İbrahim Şehnamesi ve İskender Sultan için yapılan iki yazma gibi). Eğer bu yazmalar Chester Beatty'deki 1426 tarihli, Gülistan veya Tahran Şehnamesi gibi Herat'da yapılan çağdaş ciltlerle mukayese edilirse bu iki okulu ayırd edecek büyük bir fark yoktur. Herat eserinde daha t.z ferdiyetçilik ve daha büyük bir akademik birleşimi sezme muhtemelken, kıdemlilik Şiraz'da kalır gibi görünür²⁶. Zaten XV. yüzyıl Herat ve Şiraz'da iki ana Timurid okulu eserleri arasındaki fark henüz tam manasıyla aydınlanmamıştır²⁷. Herat'da bilhassa Chester Beatty koleksiyonundaki Gülistan ve 1447 tarihli Kahire'den Emir Hüsrev'in yazmasında olduğu gibi, çok daha şekli, muntazam ve geometrik üslûplu zarif örnekler kullanıldı. Şah Ruh'un patronluğu altında, ithaf, başlık sayfasının ve ünvanın karışık tezhibi en iyi şekilde geliştirilmiştir.

²³ Basil GRAY, ykr. eser, s. 82, 83, 84.

²⁴ Basil GRAY, aynı eser, s. 78.

²⁵ Prof. Ernst KUHNEL, ykr. eser, s. 1844.

²⁶ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON, B. GRAY, ykr. eser, s. 51.

²⁷ Prof. Ernst KUHNEL, ykr. eser, s. 1844.

Burada da mavinin iki tonu, yeşil, kahverengi ve altın yıldız Chester Beatty'deki yazma ve Tahran Şehnamesindeki gibi fevkâlade kullanılmıştır²⁸.

Şah Ruh'un saltanatı İran tarihindeki en başarılı devirlerden biridir. Bu başarılı devre daha sonra yapılamayan fevkâlade yazma örneklerinde yansıtılmıştır. Herat Timur minyatür sanatının rakipsiz merkezi olmuştur. Zamanla Şah Ruh ve Baysungur'un 1397-1420 de kütüphanelerinin kurulması ile en iyi sanatkarlar buraya çekildi. Sonuç olarak Şiraz Timur üslubunun, Tebriz ise nestâlik yazmaların esas merkezi olarak görülebilir.

Şah Ruh'un oğulları Baysungur ve İbrahim İran edebiyatının aşıklarındandırlar. Çok bilgili –ilim adamı– olan ağabeyleri Uluğ Bey de geometri, astronomi ve müzik gibi ilmi çalışmalara liderlik ederdi. Baysungur iyi bir hattatdı, İbrahim ile edebi konularda tartışırlardı. Her üç kardeş de mutaassıp babalarının aksine ziyaret ve konserlerden zevk alırlardı. Bunun için dirki Herat'da Baysungur ve Şah Ruh için yapılan çalışmalar arasında kalite farkı beklenmelidir²⁹.

Baysungur'un kütüphanesinin kuruluşu Tebriz'i Türkmenlerden almaya gittiği ve dönüşünde henüz bir talebe olan fakat ilerde zamanın büyük bir hattatı olacak olan (nestâlik yazının mucidi Tebrizli Mir Ali'nin oğlu) usta Cafer'i getirdiği meşhur sene 1420 ye rastlar³⁰. Cafer Abdullah'ın talebesidir ve hattattır, ressam değildir. M. Huart (Les Calligraphes et Les Miniaturistes de L'orient Musulman pp. 209-210) tarafından verilen diğer isimler gösterir ki emri altındaki 40 sanatkar Kuzey İran'ın çeşitli yerlerinden toplanmıştır. Tebriz'in bu sanatta önder olmadığını gösteren esaslı bir sebep şehrin bu sıralardaki durumudur. 1387-1420 yılları arasında devamlı el değiştiriyordu. Gerek Celayirîliler

²⁸ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON, B. GRAY, ykr. eser, s. 52.

²⁹ Basil GRAY, ykr. eser, s. 83.

³⁰ Basil GRAY, aynı eser, s. 83.

ve gerekse Timurular onu Kara Yusuf'tan koruyamıyorlardı. Her ne kadar Clavijo 1405-1406 yıllarında halâ gelişmekte olan bir yer olarak bulmuşsa da daha önce olduğu kadar geniş olmadığını da zikreder. Gerçekte XIV. yüzyıl ortaları ile Safavilerin geldiği tarih arasında Tebriz'den resimli bir yazma bilinmemektedir. Fakat Sultan Ahmet Divanının tek kopyası buradan olabilir.

Dr. Martin 1912 de yazdığı kitapta Baysungur'u, dünyanın tanıdığı en büyük sanat kitabının patronu olarak tarif eder. Ve onu sadece Rene of Anjou ile mukayese eder³¹. Bunun yanında yazısında Devletşah'dan aldığı bir kısımda Cafer el Tebrizi'yi Herat'tan temin ettiği 40 kaligraf ile birlikte kütüphanenin baş memuru olarak belirtir. Fakat bu meşhur atölyenin yazmalarının hiç birinin isimlerinden bahsetmez.

Devletşah'ın kayıtlarına göre, Herat sarayı şairlerin, tarihçilerin ve alimlerin büyük bir merkezi idi. Baysungur'un en önemli teşebbüsü, -alimler tarafından önemsenmemesine rağmen- Şehnamenin yeni bir nüshasıdır. Baysungur'un yazdığı önsöz 1426 daki yeni nüshadan sonra şiirin bütün kopyalarına kaydedilmiştir. 22 minyatürü vardır. Cafer Baysunguri tarafından kopya edilmiştir. Eser 1430 da bitirilmiştir. Renkler parlak, figürler keskin silüetler halindedir. Bununla beraber figürler katı ve ifadesizdir. Bu yazmanın kolofondaki tarihten dört sene önce 1426 da Baysungur tarafından önsözü yazılmış olduğu ve Baysungur'un şahsi partonluğu altında yapılmış olan destan metninin orjinal kopyası olup olmadığı sorulabilir. Ancak bu kalitede bir cildi tezhiplenmek ve resimlemek uzun zaman alabilir. Ayrıca rastladığımız bir çok tarihli minyatürlerde veya şiir kitaplarında tarihli bölümlerinde aynı ciltte bir iki senelik fark zikredilmiştir. 1426 ile Baysungur'un ölüm yılı olan 1433 tarihleri arasında tarihlenen bu yazmanın aynı güzellikteki örneklerinin İran'da

mevcut olduğu hakkında kayıtlar vardır³². New York'da Halk kütüphanesinde Spencer koleksiyonunun bir parçası olan 39 minyatürlü Şah Abbas I. için 1614 de hazırlanan Şehname buna bir örnektir. Gülistan sarayı yazmasından daha zengin resimlendirilmiştir. Baysungur Şehnamesinde; bir kaç ön sayfa minyatürlerde yazarın elinden ilk kopyayı alan Baysungur'u temsil ederler. Tahran Şehnamesinde esas figür bir krali şemsiye altında, at üzerindedir. Konu bir av partisidir. Bu figürün Baysungur'un tasviri olması biraz şüphelidir. Aksi takdirde hakiki bir portresi olması gerekir.³³ Sakalı yoktur, fakat küçük bir bıyık, nisbeten zayıf ve topluyüzlüdür. Elinde bir şarap kâsesi tutar. İdareci ve alim olarak şöhretinin büyüklüğü yanında, bu kitabın hazırlayıcılarının lideri olması da o kadar önemlidir.

Şimdi Leningrat'da İlimler Akademisi'nde bulunan 1421 tarihli Hüsrev ve Şirin yazması al-Baysunguri imzasını taşır. 1426-1427 de, Baysungur'a kaligrafiyi öğreten diğer bir usta hattat Muhammed bin Hüsam (Şemseddin) biri antoloji, diğeri de Sadi'nin Gülistan'ı olan iki küçük güzel kitap yazdı³⁴. Bu yazmalar tezhip, yazı ve renklendirme bakımından birbirinden farklıdır. Şimdi Dublin Chester Beatty'de bulunan Gülistan'da 8 minyatür, Floransa yakınında Tatti'de Berenson koleksiyonundaki Antoloji de ise 7 minyatür vardır. Kompozisyonları karışık değildir. Celayiri yazmalarıyla aşık benzerlikleri vardır. Baysungur atölyesinin erken eserlerinin ayırd edici özelliği renktir. Bilhassa çeşitli kırmızılar ve portakal rengi. Kullanılan renkler parlak fakat sert değildir. Altın yaldızlı gök, köşeden yavaşça içeri girer. Bütün bu özellikler geç Timurlu devrinde de görülür. Daha sonraları bu özellikler aynı saflıkta kullanılmamışlardır.

Baysungur Antolojisi ile (aşk hikâyesi) aynı konulu ve 1396 tarihli (30 sene daha

³² Basil GRAY, ykr. eser, s. 85.

³³ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON, B. GRAY, ykr. eser, s. 53.

³⁴ Basil GRAY, ykr. eser, s. 83.

³¹ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON, B. GRAY, ykr. eser, s. 53.

erken) Hoca Kirmani yazmasının mukayese-sesinde kompozisyonun oldukça basitleştirilmiş olduğu görülür.

Ayrıca Dublin Chester Beatty koleksiyonunda 1432 tarihli, Cafer el Tebrizi imzalı bir antoloji vardır.

Topkapı Kelile ve Dimne'sinde görülen özellikler birinci sınıf bir sanatkarlık kabul edilebilir. Daha eski ciltlerde rastladığımız hayal derinliğine ender olarak rastlanır. Bu görüşe göre; Baysungur'un atölyesi babası Şah Ruh'un atölyesinin benzeridir. Sadece boyalar daha zengin, tesirler daha çarpıcı fakat kompozisyonlar sunileştirilmiştir. Bunlarla figür çiziminde ve münasebetlerinde İran zevkini uzun zaman tatmin eden kurallar yerleşmiş ve dolayısı ile Baysungur atölyesini İran minyatür ressamlığının klasik devrinin başlangıca sayabiliriz. Ait olduğu neslin bu konudaki uzmanı sayabileceğimiz Baysungur, 1433 de sefahatten öldüğü sene Herat daha bir müddet kitap sanatının merkezi olarak kaldı.

Baysungur'un kardeşi İbrahim Sultan (1414-1434) Baysungur kütüphanesi için Şiraz'da bir Antoloji hazırlattı. Şimdi Berlin Müzesi'nde olan bu eser 1420 tarihli-dir³⁵.

Dost Muhammed'in kayıtlarına göre, 1447 ye kadar yaşayan Baysungur'un oğlu Prens Ala ül Devle ise, patronluğu zamanında babasının sanatçıları ile kifayet etmeyip 1419-1422 yılları arasında Şah Ruh'un Çin elçilerine eşlik eden ressam Giyasettin'i yanına almıştı³⁶.

V- ESERİN MİNYATÜRLERİNİN BENZERİ ESERLERLE KARŞILAŞTIRILMASI - DEĞERLENDİRİLMESİ ve SONUÇ

Konumuz olan Çahar Makale'nin üslup özelliklerini vererek onun Baysungur devri Herat Okuluna ait olduğunu ispatlamak üzere eserin dokuz minyatürü ayrı ayrı benzer özellikler ve aynı devri veren eserler

ile karşılaştırdık. Yapılan incelemelerin sentezleri her minyatür için aşağıda ayrı ayrı gösterilmiştir.

Varak 6b – Figürlerin ince, zarif görünüşleri, duruş, vücut ve el hareketleri ile profilden görünüşleri Dublin Chester Beatty Kütüphanesi'nde bulunan Herat 1422 tarihli Sadî'nin Gülistan'ında görülen figürler ile benzerlik gösterir³⁷.

Süngersî kayaların marja taşması Herat 1440 tarihli Muhammed Cukî Şehnamesinde görülür³⁸.

Zemindeki küçük bitkiler ve kayalardan çıkan kıvrım dallarda aynı Şehname de görülmektedir³⁹.

Kayalardan çıkan çalı demetleri, zemindeki çiçek ve otlar bakımından Tahran Gülistan Müzesi'ndeki Herat 1430 tarihli Şehname ile de benzerlik gösterir⁴⁰.

Varak 17a – Ortadaki esas figürün etrafında diğer figürlerin dizilmesi özelliği İstanbul Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan Kelile ve Dimne ile Tahran Gülistan Şehnamesinde de görülür.

Varak 22a – Zemin örtüsü ve çiçekleri Reşid al-Din'in Şahrüh için 1435 de Herat'da yazmış olduğu Cami al-Tevarih adlı eserindeki bitki örtüsüne benzemektedir⁴¹.

Yine bitki örtüsü bakımından Florance Berenson Koleksiyonunda bulunan Herat 1427 tarihli Baysungur Antolojisi ile benzerlik göstermektedir⁴².

Ufuk hattındaki süngersi kaya çizgisi ve bitkileri bakımından Herat 1429-1430 tarihli Baysungur Kütüphanesi için Cafer Baysungûrî tarafından kopya edilen Firdevsi Şehnamesindeki çift sahife minyatür ile karşılaştırıldığında aynı özellikler görülür⁴³.

³⁷ Basil GRAY; TREASURES OF ASIA PERSIAN PAINTING, Skira London 1961, s. 87.

³⁸ Basil GRAY; aynı eser, s. 90.

³⁹ Basil GRAY; aynı eser, s. 91.

⁴⁰ Ivan STCHOUKINE; LES PEINTURES DES MANUSCRITS TIMURIDES, Paris, 1954, pl. LVI.

⁴¹ Basil GRAY; ykr. eser, s. 81.

⁴² Basil GRAY; aynı eser, s. 86.

⁴³ L. BINYON; J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; ykr. eser, pl. XLIV.

³⁵ Prof. Ernst KUHNEL, ykr. eser, s. 1847.

³⁶ Basil GRAY, ykr. eser, s. 88.

Figürlerdeki yuvarlak çehre ve kısa çeneler bakımından ise Sadî'nin Gülîstan'ında görülen figürlerle benzerlik gösterir ⁴⁴.

Varak 23b – Köle Ayaz'ın arkasında sağdaki iki figürün başlıkları ve kıyafetleri Baysungur Kütüphanesi için Herat'da 1429-1430 tarihinde Cafer Baysungûrî tarafından kopya edilen ve şimdi Tahran Gülîstan Müzesi'nde bulunan Firdevsî Şehnâmesindeki çift sahife minyatür ile benzerlik gösterir ⁴⁵.

Eyvan kemeri ve süslemesi ile duvardaki desen Herat 1410-1420 tarihli, Tahran Gülîstan Müzesindeki Kelile ve Dimne'de hırsızın yakalanması sahnesi ile benzerlik gösterir ⁴⁶.

Ayrıca mekân, figürlerin yerleştirilişi, mekânın uzunlamasına ikiye ayrılması, sağ kısmın daha dar olması, kemer ve kemer dolgu süslemesi bakımından Herat 1494 tarihli Nizâmî'nin Hamse'si ile (British Museum) benzerlik gösterir. Ancak, ele aldığımız yazmanın bu minyatürü karşılaştırdığımız yazmanın minyatürlü sahifesinden çok daha sade ve fazla kalabalık değildir ⁴⁷.

Varak 27a – Ufuk hattındaki süngersi kaya çizgisi varak 22a da ve Tahran Gülîstan Müzesi'ndeki Herat 1429-1430 tarihli Firdevsî Şehnâmesindeki özellikleri gösterir ⁴⁸.

Sol kenarda rözet gibi tertiplenmiş çiçek ve yapraklar varak 45b de de görülmekte ve Herat 1429-1430 tarihli Firdevsî Şehnâmesinde ⁴⁹ Gülnâr'ın Erdaşir'i pencereden görmesi sahnesindeki zemin bitki süslemesi ile benzerlik gösterdiği gibi Herat 1430 tarihli Leylâ ve Mecnun yazması ⁵⁰ ve

Herat 1440 tarihli Royal Asiatic Society London'daki Muhammed Cukî Şehnâmesi ile aynı özellikleri gösterir ⁵¹. Emir'in başlığı varak 22a da görülen hükümdarın başlığına benzer. Kıyafet ve başlıklar Herat 1429-1430 tarihli Firdevsî Şehnâmesindeki figürlerin kıyafet ve başlıkları ile benzerlik gösterir ⁵².

Varak 43b – Figür, çehre, kıyafet ve duruşları bakımından Dublin Chester Beatty Kütüphanesindeki Sadî'nin Gülîstani ile benzerlik gösterir ⁵³.

Varak 45b – Ufuk hattındaki süngersi kaya çizgisi, uçan kuşlar zemin bezemesi Tahran Gülîstan Müzesindeki eser ile benzerlik gösterir ⁵⁴.

Ortada atlı figürün altındaki rozet gibi tertiplenmiş çiçek ve yapraklar varak 27a da görülmekte ve Herat 1429-1430 tarihli ⁵⁵ Firdevsî Şehnâmesinde görülen zemin süslemesi ile benzerlik gösterir. Aynı özellikleri Herat 1430 tarihli G. Kanoria Calcutta koleksiyonunda görülen Leylâ ve Mecnun yazmasında da bulmaktayız ⁵⁶.

Varak 49b – Kemerdeki rumî süslemeler ve eyvanı taşlıktan ayıran kısımdaki bezemeler Herat 1436 tarihli Paris Bibliothèque National'deki Mirajname'de görülen kemer, bordür ve kapı üzerindeki rumî süslemelerle yakın benzerlik gösterir ⁵⁷.

Kadınların saç şekli ve erkeklerin başlıkları da 1430 tarihli Herat Gülîstan Müzesindeki Şehnâme minyatürleri ile benzerlik gösterir ⁵⁸. Ayrıca konumuz olan bu yazmadaki minyatürlerde görülen ağaç şekilleri Topkapı Kelile ve Dimne'sinde görülmektedir.

⁴⁴ Basil GRAY; ykr. eser, s. 87.

⁴⁵ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; ykr. eser, pl. XLIV.

⁴⁶ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; aynı eser, pl. XXXV-B.

⁴⁷ Ivan STCHOUKINE; ykr. eser, pl. LXXI.

⁴⁸ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; ykr. eser, pl. XLIV.

⁴⁹ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; aynı eser, pl. XLVI-B.

⁵⁰ Ivan STCHOUKINE; ykr. eser, pl. LVII.

⁵¹ Ivan STCHOUKINE; aynı eser, pl. LXV.

⁵² L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; ykr. eser, pl. XLVI-B. Ivan STCHOUKINE; ykr. eser, pl. LIII.

⁵³ Basil GRAY; ykr. eser, s. 80.

⁵⁴ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON, B. GRAY; ykr. eser, pl. XLIV ve XLVI-B.

⁵⁵ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON, B. GRAY; aynı eser, pl. XLVI-B.

⁵⁶ Ivan STCHOUKINE; ykr. eser, pl. LVII.

⁵⁷ Ivan STCHOUKINE; aynı eser, pl. LVIII.

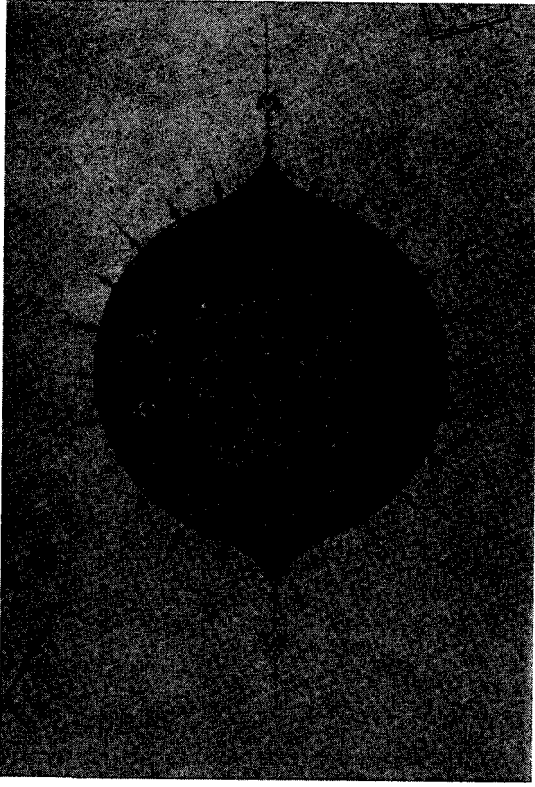
⁵⁸ Ivan STCHOUKINE; aynı eser, pl. LIII.

Konumuz olan Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 1954 envanter numarası ile kayıtlı Çahar Makale, varak 50b de de belirtildiği üzere 835 senesi (M. 1431)'nde Herat'da kopya edilmiştir. Çahar Makale

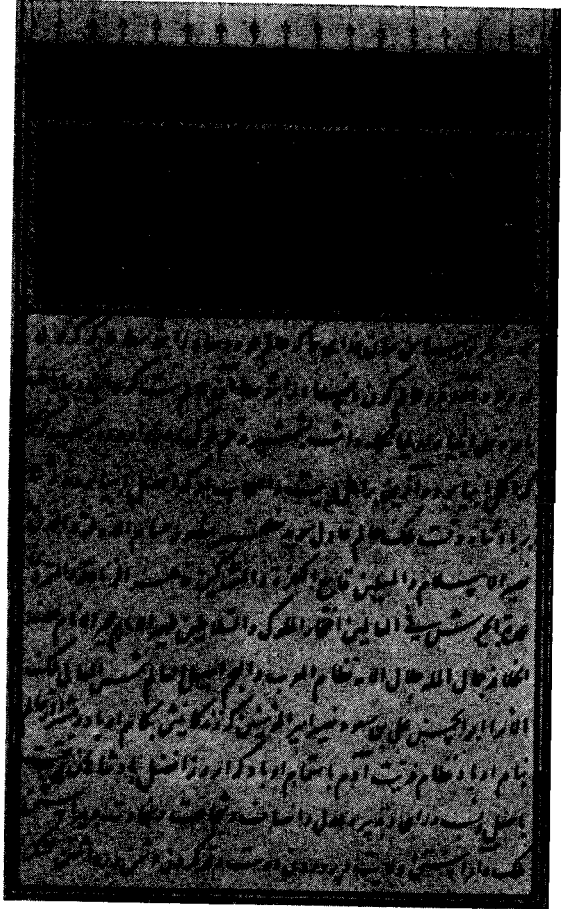
Minyatürlerinin yukarıda yapılan sentezleri sonucunda Baysungur devri Herat Okuluna ait önemli bir eser olduğu ortaya çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; PERSIAN MINIATURE PAINTING, London, 1933.
- E. G. BROWNE; A LITERARY HISTORY OF PERSIA FROM FIRDAWSI TO SADI, London 1906.
- KEMAL ÇİĞ; "Türk ve İslâm Eserleri Müzesindeki Minyatürlü Kitapların Kataloğu" ŞARKİYAT MECMUASI III, İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1959.
- A. GÖLPINARLI; TIP İLMİ VE MEŞHUR HEKİMLERİN MAHARETİ, Yayınlayan Dr. A. Süheyl Ünver, Tıp Tarihi Ens. İstanbul, 1936.
- Basil GRAY; TREATURES OF ASIA PERSIAN PAINTING, Skira London 1961.
- Prof. ERNEST KUHNEL; "HISTORY OF MINIATURE PAINTING AND DRAWING" A Survey of Persian Art, Volume III, London and New York, 1939.
- J. H. KRAMERS; "İRAN, Tarih ve Etnografik Bakış" İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, 5/2. cilt, İst. 1968
- ARMENAG BEY SAKISIAN; LA MINIATURE PERSANE DU XIIe AU XVIIe SIECLE Paris, 1929.
- IVAN STCHOUKINE; LES PEINTURES DES MANUSCRITS TIMURIDES, Paris, 1954.
- H. MASSE; "Nizamii Aruzi" İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, cilt 9, İst. 1964.

Varak 1 a

Varak 1 b

Varak 6 b

Varak 12 a

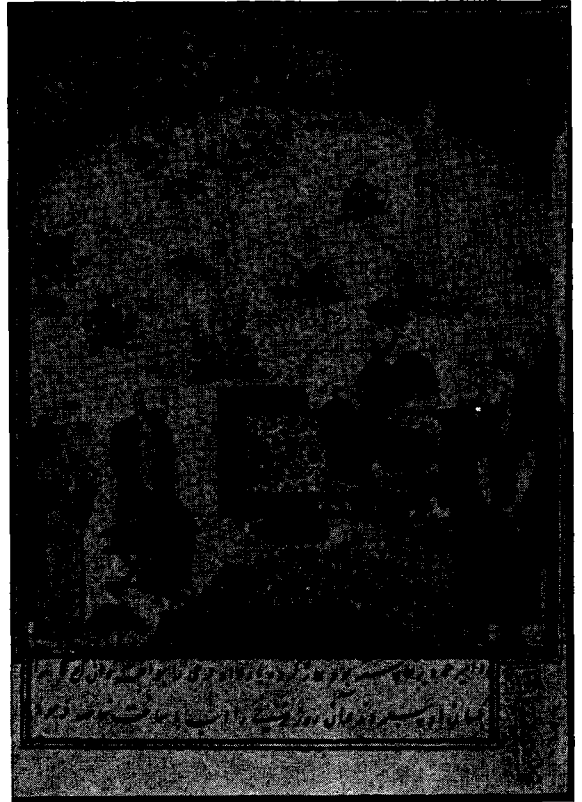
Varak 17 a

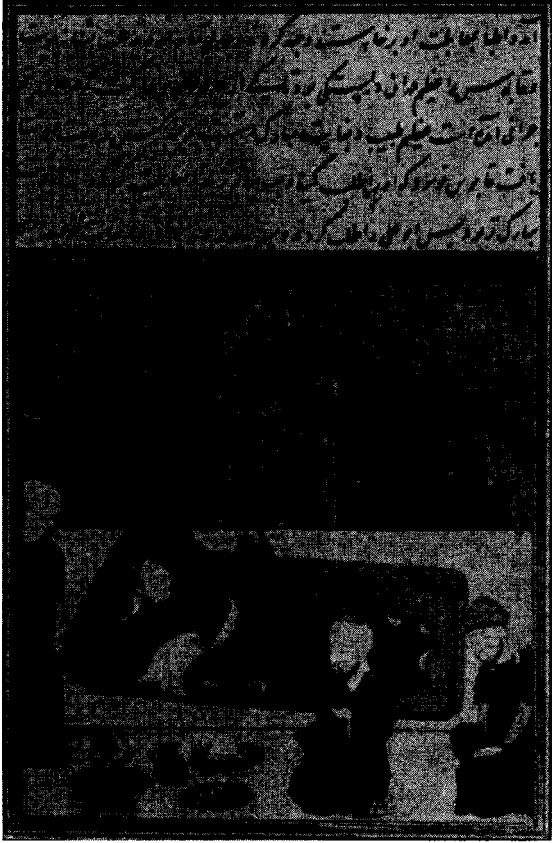
Varak 22 a

Varak 23 b

Varak 27 a

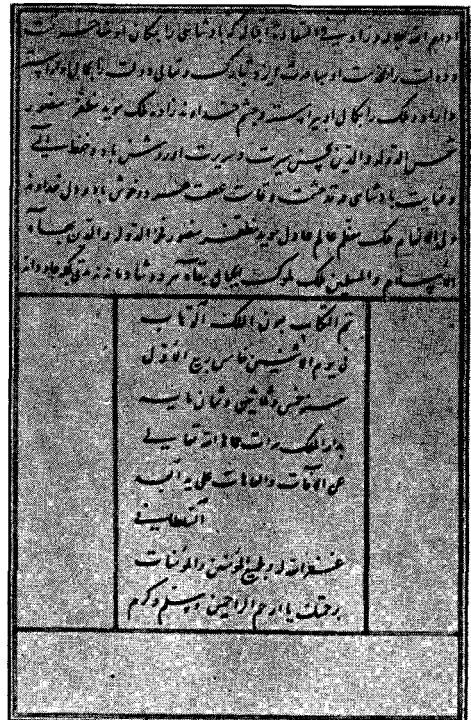
Varak 43 b

Varak 45 b

Varak 49 b

Varak 50 b